

Magnus Wennerhag och Johan Lindgren

Från sammanhållning till solidaritet

Vår tid präglas av en oro över att samhället inte längre håller samman. Det tycks finnas en utbredd känsla av att avståndet ökar mellan olika sociala grupper, som därmed inte får insyn i varandras livsvillkor. Denna oro tar sig olika politiska uttryck. Politiker och debattörer inom arbetarrörelsen och den övriga politiska vänstern framhåller gärna nedbantade välfärdssystem, tilltagande ojämlikhet, ökad tilltro till marknaden och girighet som den bristande sammanhållningens orsaker. Konservativa söker snarare orsakerna i individers »utanförskap«, minoritetsgruppers ovilja att anamma majoritetssamhällets normer och lagar och bristande integration i den nationella kulturella gemenskapen.

Både vetenskapliga teorier om hur samhället hålls samman och politiska förslag syftande till att öka sammanhållningen kretsar ofta kring begreppet solidaritet. Liksom alla uttryck som samtidigt är vetenskapliga termer och politiska värdeord har förståelsen av solidaritetsbegreppets innebörd varierat över tid och mellan olika vetenskapliga perspektiv och politiska läger. En snabb blick i de svenska riksdagspartiernas idéprogram visar att alla använder ordet solidaritet. Alla talar om den solidariska välfärdsstaten. Alla talar också om internationell solidaritet utom Sverigedemokraterna, som i stället talar om nationell solidaritet. Det är dock främst de tre rödgröna

partierna samt Kristdemokraterna som lyfter fram solidaritet som ett centralt värdeord.

I detta nummer av *Fronesis* vill vi gå bortom den svenska dagspolitiken och fördjupa oss i hur man inom olika samhällsteorier diskuterat frågan om solidaritet för att förstå hur samhället i stort eller mer begränsade sociala grupper håller samman.

Franska revolutionens paroll var »frihet, jämlikhet, broderskap«. Inte förrän kring 1800-talets mitt börjar »solidaritet« tränga ut det äldre »broderskap« då franska samhällsteoretiker knutna till den unga arbetarrörelsen börjar använda begreppet för att beskriva sammanhållning på samhällsnivå.¹ I slutet av 1800-talet sprids begreppet framför allt genom arbetarrörelsen, men även i bredare politiska och vetenskapliga sammanhang. I Frankrike får begreppet en central plats hos republikanska liberaler och socialister såväl som hos olika samhällsteoretiker. Under samma tid formas även den katolska socialläran och dess förståelse av solidaritetsbegreppet.

I dag förknippas nog många solidaritet med politiska paroller om internationell solidaritet, som utgår från tanken att medkänsla, direkt hjälp, samhörighet eller sammanhållning

inte ska hindras av nationsgränser. Denna betydelse blev vanlig först under 1900-talets senare hälft. I slutet av 1800-talet avsåg solidaritet främst sammanhållning i det nationella samhället i en tid av stor ojämlikhet och växande klassmotsättningar. Solidaritet ställdes i motsats till det slags liberalism som enbart såg till egen nyttan samt till de konservativa krafter som motsatte sig demokratisering och sociala reformer. Inom arbetarrörelsen användes begreppet också för att beskriva arbetarklassens inre sammanhållning och lojalitet, tidvis även arbetarklassens solidaritet tvärsöver nationsgränser (särskilt åren kring första världskrigets utbrott). Under 1930-talet blev solidaritetsbegreppet alltmer förknippat med framväxten av välfärdsstaten och socialpolitiken. I de lagar som styr välfärdens verksamheter, till exempel socialtjänstlagen (1982) och skollagen (2011), är solidaritet än i dag ett övergripande mål.² Under efterkrigstiden, i synnerhet åren kring 1968, riktades dock den politiska blicken i större utsträckning mot ojämlikhet och förtryck i andra länder, vilket bidrog till att solidaritetsbegreppets innebörd delvis försköts.

När vi i dag talar om solidaritet är det inte självklart att vi enbart syftar

1. Se Hauke Brunkhorsts och Steinar Stjernøs texter i detta nummer. Den senare belyser i sin text solidaritetsbegreppets historia och upptagning inom såväl politik som vetenskap. För en mer uttömmande diskussion, se även Stjernøs bok *Solidarity in Europe. The History of an Idea* (2005).

2. Se Åke Bergmark, *Nyckelbegrepp i socialt arbete* (1998).

på solidariteten inom en nationalstat, inom en klass eller inom någon annan avgränsad grupp. I en värld där det ömsesidiga beroendet mellan människor växer blir behovet av sammanhållning tvärsöver nationsgränser större. Samtidigt präglas vårt alltmer pluralistiska samhälle av starkare former av grupp-solidaritet som sträcker sig bortom nationalstaten. Detta gäller både mäktiga och resursstarka grupper – ekonomiska och politiska eliter, rörliga professioner – och grupper med litet inflytande eller låg status – etniska och religiösa minoriteter, sociala rörelser, subkulturer – som känner mindre samhörighet med nationalstaten än med olika transnationella grupper. Under senare år har också nynationalistiska strömningar reagerat mot nationalstatens minskade roll genom att idealisera den nationella sammanhållningen i det förflutna.

Det finns alltså anledning att undersöka vad solidaritet betyder i dag – både för att förstå solidaritetens samtida former och för att komma på det klara med förutsättningarna för en inkluderande solidaritet i ett demokratiskt och pluralistiskt samhälle. Vad innebär samhällssolidaritet i en tid präglad av

ojämlikhet, ekonomisk globalisering och framväxande nationalism? Vilka former tar sig solidariteten inom välfärdsstaten – och vilka är vi egentligen solidariska med?

Solidaritetsbegreppets många betydelser

På många samhällsvetenskapliga områden är solidaritet ett tämligen undertematiserat begrepp. Inom sociologin är det förvisso centralt, men få texter inom ämnet försöker mer systematiskt bringa reda i dess innebörd, och ofta används »social sammanhållning« som beteckning för fenomenet. Inom statsvetenskapen och filosofin är begreppet så gott som frånvarande. Bristen på mer ingående diskussioner är påfallande både i internationell och svensk litteratur.³

Inom flera vetenskapliga discipliner tycks det dock finnas ett växande intresse för att förstå solidaritetens betydelse för såväl samhället som mindre grupper, vilket många av numrets texter vittnar om. Filosofen Arto Laitinen och sociologen Anne Birgitta Pessi visar i sin text hur solidaritetsbegreppet i dag används inom olika discipliner

3. Ett sentida svenskt undantag är Sven-Eric Liedmans bok *Att se sig själv i andra. Om solidaritet* (1999), som både gör en idéhistorisk exposé över begreppet och diskuterar dess innebörd i samtida samhällsfilosofi. Till undantagen i den samtida internationella litteraturen hör Stjernø, *Solidarity in Europe* (2005); Hauke Brunkhorst, *Solidarity. From Civic Friendship to a Global Legal Community* (2005); Arto Laitinen och Anne Birgitta Pessi (red.), *Solidarity. Theory and Practice* (2015); samt Anthony Elliott och Bryan S. Turner, *Om samhället* (2015).

för att beskriva olika typer av grupp-sammanhållning på såväl makro- som mikronivå. Deras text ger en god överblick över solidaritetens olika betydelser samt hur solidaritet skiljer sig från närbesläktade begrepp som rättvisa, altruism och omtanke. Texten kastar också ljus över de konflikter som uppstår när solidaritetens utsträckning begränsas på olika sätt.

Inom sociologin brukar den franske sociologen Émile Durkheim anses vara den förste som formulerade en systematisk teori om solidaritetens innebörd och förutsättningar i det moderna samhället. Detta skedde i hans doktorsavhandling *De la division du travail social*, som utkom 1893. I detta nummer publiceras för första gången ett utdrag ur denna bok direkt översatt från det franska originalet.⁴

En viktig utgångspunkt för Durkheims teori om solidaritet är att det moderna samhället till skillnad från det traditionella utmärks av en omfattande arbetsdelning, som leder till ett starkt ömsesidigt beroende människor emellan. Detta skapar ett behov av en mer allomfattande solidaritet, vad han kallar »organisk solidaritet«, som kan hålla samman en mångfald av sociala grupper med olika funktioner och livsvillkor. Den organiska solidariteten ställs mot det traditionella samhällets »mekaniska solidaritet«, som var funk-

tionellt i ett samhälle där avsaknaden av tydlig arbetsdelning ledde till att den stora massan levde under helt likartade förhållanden.

En lika viktig utgångspunkt för Durkheim är att det moderna samhället till skillnad från det traditionella är djupt präglad av föreställningen om alla människors lika värde och individens rätt att styra över sitt eget öde. Solidariteten kan därmed inte bygga på konformism, utan måste i stället främja jämlika villkor och ge utrymme för både mångfald och individualitet. Enligt Durkheim måste alltså solidariteten i det moderna samhället vara starkare och mer genomgripande samtidigt som den är mer frihetlig och egalitär.

En sådan beskrivning av solidaritetens förutsättningar i det moderna samhället står i kontrast till de mer konservativt orienterade teoretiker som ser ett motsatsförhållande mellan det traditionella samhällets gemenskap och den uppluckring av traditionella sociala band som det moderna samhället innebär. För Durkheim handlar det alltså snarare om att nya ekonomiska, sociala och politiska villkor och föreställningar leder till nya former av gemenskap och sammanhållning. Människor lever i och vill tillhöra många olika slags gemenskaper, och detta kräver en övergripande samhällssolidaritet som förmår rymma stora olikheter.

4. Ett kortare utdrag finns redan i form av en översättning av en engelsk översättning, nämligen i Vilhelm Aubert (red.), *Lag, samhälle, individ. En antologi i rättssociologi* (1972), s. 15–23. Detta utdrag sammanfaller endast delvis med vårt.

Politiskt sett har Durkheim alltid varit svårplacerad, vilket till viss del beror på att han själv inte försåg sig med någon politisk etikett. Ibland har man slentrianmässigt kallat honom konservativ på grund av hans samhällsteoretiska intresse för vad som skapar samförstånd och sammanhållning i ett samhälle.⁵ Andra har i stället framhållit att han intresserade sig för sammanhållningen i ett särskilt slags samhälle, det liberaldemokratiska, och att det moderna samhällets främsta utmaning enligt hans mening var att finna solidaritetsformer som bejaktar individualism, individuella rättigheter, mångfald och jämlika villkor. Durkheimkännaren Susan Stedman Jones menar till exempel att hans tänkande ligger nära John Rawls politiska liberalism.⁶ Åter andra har understrukt att han hade en positiv syn på socialism, då han såg socialismens moraliska värden som i högsta grad förenliga med den typ av solidaritet som ett modernt samhälle kräver, men även med tanke på hans intresse för den sociala ojämlikhet som kapitalismen skapar. Dessa har därför betraktat honom som re-

formistisk, frihetlig eller demokratisk socialist.⁷

Det korta utdraget ur Durkheims bok om den samhällsliga arbetsdelningen innehåller några av hans centrala resonemang kring solidaritetens roll och funktion.

Solidaritetens förändrade förutsättningar

Durkheims teori om solidaritetens förutsättningar i det moderna samhället har länge varit betydelsefull för en rad vetenskapliga discipliners förståelse av solidaritetsbegreppet, men den utarbetades i ett särskilt historiskt sammanhang. I numrets andra avsnitt lyfter vi därför fram tre texter som diskuterar solidaritetens förändrade förutsättningar och begreppets relevans när vi vill förstå vår egen tid.

Den tyske sociologen Hauke Brunkhorst diskuterar utsikterna för en demokratisk solidaritet i en alltmer globaliserad värld. På Durkheims tid sågs nationalstaten som den naturliga territoriella enheten för arrangemang som främjade solidaritet, omfördel-

5. Se till exempel Talcott Parsons, *The Structure of Social Action*, band 1 (1937); Robert A. Nisbet, *Émile Durkheim* (1965); samt E. C. Cuffs och G. C. F. Paynes lärobok *Samhällsvetenskapliga perspektiv* (1982), som spridit uppfattningen om Durkheim som en konsensus- och ordningsteoretiker.

6. Susan Stedman Jones, *Durkheim Reconsidered* (2001), s. 49.

7. Se till exempel Matt Dawson, »Autonomous Functions of All Countries, Unite! You Have Nothing to Lose but Your Economic Anomie!< Emile Durkheim's Libertarian Socialist Critique«, i *Critical Sociology* volym 39, nr 5 (2013), s. 689–704; Steven Lukes, *Émile Durkheim. His Life and Work. A Historical and Critical Study* (1972).

ning och demokrati, men i dag framstår nationalstaterna som inbäddade i marknadsprocesser, offentligheter och religioner med global räckvidd. Detta skapar nya utmaningar för en solidaritet på demokratisk grund, menar Brunkhorst.

Den franska sociologen Nathalie Karagiannis, verksam vid Institutet för socialforskning i Frankfurt am Main, uppmärksammar hur de politiska konflikternas nya former förändrar solidaritetens förutsättningar och uttryck. Sociala rörelser i en mer korporativistisk ordning var främst orienterade mot nationalstaten och solidaritet inom nationen, men dagens rörelser rymmer en mångfald av olika solidariteter och är framför allt lokalt eller transnationellt verksamma. Karagiannis ser det som centralt att uppmärksamma det politiska i solidaritetsbegreppet och det faktum att politik präglas av en mångfald av olika solidariteter som både kan stå i konflikt med och understödja varandra.

Steinar Stjernø, professor i socialt arbete och socialpolitik i Oslo, diskuterar solidaritetsbegreppets betydelse för socialdemokratien och kristdemokratien, två ideologier som under 1900-talet dominerat många europeiska länders politik, men som även varit centrala för att forma EU och denna övernationella institutions syn på solidaritet. Förutom att göra en historisk exposé, som visar hur de båda politiska ideologiernas solidaritetsbegrepp hade sin upprinnelse i den tidiga arbetarrörel-

sen respektive den katolska socialläran, diskuterar Stjernø de utmaningar som solidaritetstanken ställts inför i Europa i spåren av de nedskärningar som påtvingades vissa EU-länder i samband med eurokrisen.

Välfärdsstaten och solidariteten

Under senare år har man debatterat frågan hur den solidariska välfärdsstaten påverkas av arbetskraftinvandring och andra former av transnationell migration. Inte minst den stora flyktinginvandringen till Sverige 2015 ledde till diskussioner om solidaritetens gränser. De som först och främst såg solidaritet som en självklar och moraliskt nödvändig hjälp till dem som flydde krig ställdes mot dem som främst såg till den nationella solidariteten och menade att välfärdssystemet inte skulle klara en alltför stor flyktinginvandring. Den omfördelade välfärdsstaten ställdes mot mänskliga rättigheter, mångkulturalism och efterlevande av internationella konventioner. I det här numrets tredje avsnitt återfinns texter som diskuterar samhällssolidaritetsens förhållande till välfärdsstat, nationsgränser och nationell sammanhållning mot bakgrund av att samhällen runt om världen alltmer präglas av etnisk och kulturell heterogenitet.

Den kanadensiske politiske filosofen Will Kymlicka ställer de positioner som ofta intas i diskussioner om väl-

färdsstat, migration och mångkultur mot vad den empiriska forskningen säger om förhållandet mellan dem. Han menar att många av dagens diskussioner utgår från ett skenbart dilemma: antingen främjar politiken en mångkulturell men nyliberal samhällsmodell eller en omfördelande men välfärdchauvinistisk samhällsmodell. Men det finns enligt Kymlickas mening ytterligare ett alternativ, nämligen mångkulturell liberal nationalism. En sådan samhällsmodell präglas av en omfördelande välfärdsstat utan etniskt chauvinistiska förtecken; tillhörigheten till den nationella gemenskapen är i stället främst knuten till idéer om social rättvisa.

Den vid Harvard verksamme kanadensiske statsvetaren Peter A. Hall fördjupar i sin text Kymlickas tankar om solidariteten i det moderna välfärdssamhället genom att diskutera vilka faktorer som ökar medborgarnas stöd för en solidarisk politik. Med hänvisning till empirisk forskning pekar Hall på faktorer som omfördelning och tillit som särskilt viktiga för att stärka samhällssolidariteten. Universalistiska välfärdssystem framstår som särskilt framgångsrika i det avseendet.

Kymlicka och Hall introduceras av sociologen Anton Andersson och statsvetaren Enna Gerin, som kopplar de två översatta texterna till dagens svenska debatt om välfärdsstat, flyktinginvandring och nationell sammanhållning.

Migration, exkludering och individualisering

Frågan om förhållandet mellan flyktinginvandring och solidaritet behandlas även i numrets sista avsnitt. Majsa Allelin och Tobias Davidsson, bägge forskare inom socialt arbete, diskuterar i sin text både asylpolitik och den sociala exkluderingsdiskurs som präglar dagens politiska debatt. Frågan är vad dessa innebär för möjligheterna att upprätthålla en gränsöverskridande klassolidaritet.

Författaren och den tidigare LO-ombudsmannen Olle Sahlström belyser i sin essä de olika idéerna om solidaritet inom arbetarrörelsen och kyrkan utifrån egna upplevelser inom fackföreningsrörelsen och Svenska kyrkans flyktingarbete. De svenska diskussionerna om »flyktingkrisen« sätts i samband med både arbetarrörelsens historiskt ambivalenta hållning till internationell solidaritet och den kristna tradition som ser solidaritet som ett centralt uttryck för tron.

Ett helt annat perspektiv på solidaritet anläggs av sociologen Carl Cassegård, som skriver om en »individualiserad solidaritet« som är flyktig och frikopplad från institutionella arrangemang. Som exempel tar han internetfenomenet 4chan, framväxten av den så kallade Otaku-kulturen i dagens Japan och den rörelseaktivism som växt fram där på senare år. Utifrån den japanske marxistiske filosofen Karatani Kōjin och dennes begrepp

om »associationism« och »transkritiska rum« diskuterar Cassegård hur nya solidaritetsformer kan uppstå under protestvågor.

Med detta nummer vill vi ge en utblick mot samtida samhällsteori som kan skapa nya perspektiv på solidaritetens utmaningar i en värld präglad av både tilltagande konflikter och allt större ömsesidigt beroende människor

emellan. Vi hoppas också kunna bidra till diskussionen om samhällets sammanhållning och välfärdsstatens utmaningar, som i dag tycks ha fastnat i alarmism och nostalgiskt tillbakablickande. Detta vill vi göra genom fruktbara idéer om hur vi bäst skapar förutsättningar för en inkluderande solidaritet i ett demokratiskt, pluralistiskt och jämlikt samhälle.